

06

การศึกษาและวิเคราะห์วิสัยทัศน์ของพระภิกษุที่ปรากฏ
ในพระราชปุจฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

The Study and Analysis of the Visajjana of the
Monks in the Pra-Raja-Puccha of King Narai

ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์ *

Chanin Phongsawad

บทคัดย่อ

บทความนี้เจาะจงศึกษาและวิเคราะห์ “วิสัยนา” (การตอบ) ของพระภิกษุที่ปรากฏในพระราชปจฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นอกจากจะเป็นหลักฐานแสดงถึงความสนพระทัยในทางด้านพุทธศาสนาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว ยังสะท้อนเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยของพระองค์ เช่น กรณีการเข้ามาของชาวต่างชาติในกรุงศรีอยุธยา จากการศึกษาพบว่า วิสัยนาเป็นการแสดงศักยภาพของภิกษุในการใช้ข้อมูลในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาอย่างหลากหลาย เพื่ออธิบายพระราชปจฉาของพระมหากษัตริย์ ทั้งยังเป็นการศึกษาที่ทำให้ทราบถึงแหล่งที่มาของวิสัยนา ว่ามาจากส่วนใดในพระไตรปิฎกและคัมภีร์พุทธศาสนาอื่น แต่ทว่า การวิสัยนาด้วยการยึดคัมภีร์พุทธศาสนาอื่นที่ไม่ใช่พระไตรปิฎกจะทำให้เกิดความเข้าใจที่คาดเคลื่อนว่าวิสัยนานั้นยึดตามพุทธพจน์

คำสำคัญ: สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, พุทธศาสนา, พุทธพจน์, พระราชปจฉา, วิสัยนา, กรุงศรีอยุธยา

A b s t r a c t

This article focuses on the study and analysis of the Visajjana, which refers the monks answers to King Narai (Ramathibodi Si Sanphet)'s questions (Pra-raja-puccha) in relation to Buddhism. The evidence not only shows King Narai's interest in Buddhism but also reflects the historical events in his period, for example, the entry of foreigners into Ayutthaya. The research shows that the monks used the scriptures to help explain the answers to the King's questions. This paper also looks at where and in which part of the sources the answers to the King's questions came from in the Tipitaka and other Buddha's scriptures. However, answering in accordance with other Buddhist scriptures which are not in the Tipitaka can cause misunderstandings.

Keywords: Ramathibodi Si Sanphet (King Narai), Buddhism, The Buddha's word, Pra-raja-puccha (The King's Questions), Visajjana (the answer of monk), Ayutthaya

บทนำ

ประชุมพระราชปจฺฉาคือ การรวบรวมพระราชปจฺฉาของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่ทรงมีถึงพระสังฆราช พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยเพื่อให้ทำการศึกษาค้นคว้าเนื้อหาที่ตรัสถามอันจะได้คำตอบที่มีหลักฐานอยู่ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่างๆ นำมาถวายวิสัยทัศน์ให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน (อภิรักษ์ สังหิตกุล 2550: คำนำ) ประชุมพระราชปจฺฉาตามพระประสงค์ของอภิรักษ์ สังหิตกุลแสดงให้เห็นว่า เป็นงานรวบรวมพระราชปจฺฉา (คำถามของพระมหากษัตริย์) เกี่ยวกับพุทธศาสนา งานรวบรวมพระราชปจฺฉาชิ้นนี้จัดเป็นวรรณคดีไทยพุทธศาสนา*เรื่องหนึ่ง คือเป็นงานที่บันทึกการปจฺฉาและวิสัยทัศน์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระภิกษุ ลักษณะของวรรณคดีไทยพุทธศาสนาเรื่องนี้ไม่ต่างจากวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่อง “มิลินทปัญหา” วรรณคดีที่แต่งขึ้นจากเหตุการณ์การปจฺฉาและวิสัยทัศน์ระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน พระราชปจฺฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชควรเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งสำหรับการศึกษาในเรื่องความสนพระทัยที่มีต่อพุทธศาสนาของพระองค์ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นพุทธราชา คือ พระมหากษัตริย์เป็นพระองค์เดียวกับพระพุทธเจ้า (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต 2549: 15) นั่นเอง

---

* พิสิทธิ์ กอบบุญ (2548: 7) กล่าวถึงความหมายของวรรณคดีไทยพุทธศาสนาไว้ว่า “วรรณกรรมพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นด้วยภาษาไทย หรือแต่งในดินแดนไทย และเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาที่มีความสำคัญสืบเนื่องในทางวัฒนธรรมวรรณศิลป์ของไทย”

ในการศึกษาครั้งนี้จะศึกษาและวิเคราะห์วิสัยทัศน์ของพระภิกษุที่ปรากฏในพระราชปุจฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เนื่องจากวิสัยทัศน์ของพระภิกษุที่ตอบถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีบางประเด็นที่ไม่ชัดเจนและยังเป็นการนำคัมภีร์พุทธศาสนาอื่นมาตอบ แทนที่จะเป็นข้อมูลในพระไตรปิฎกอันเป็นแหล่งข้อมูลปฐมภูมิทางพุทธศาสนาที่น่าเชื่อถือที่สุด พระราชปุจฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงสนพระทัยในฝ่ายอาณาจักรแล้วยังทรงให้ความสนพระทัยและความสำคัญต่อฝ่ายศาสนจักร

1. พระราชปุจฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทางด้านพุทธศาสนา

การศึกษาในส่วนนี้เป็นประเด็นความสนพระทัยทางด้านพุทธศาสนาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยผู้ศึกษาแยกออกเป็นพระราชปุจฉาเกี่ยวกับพุทธศาสนาทั้ง 9 เรื่องเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1.1 พระราชปุจฉาว่าด้วยหลักธรรมและเรื่องราวในพุทธศาสนา

พระราชปุจฉาว่าด้วยหลักธรรมและเรื่องราวในพระพุทธานุชาสามารถแบ่งออกได้เป็นพระราชปุจฉาทั้งหมด 6 ปัญหา ในแต่ละพระราชปุจฉาผู้ศึกษาจะสรุปเนื้อหาจากประชุมพระราชปุจฉาดังนี้

1.1.1 พระราชปฐจฉานว่าด้วยเรื่องชาวอุดรกรุมิได้เป็นทุกข์

พระราชปฐจฉานี้มีความว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงตั้งพระราชปฐจฉาต่อสมเด็จพระพุทธรโฆษาจารย์ว่า “ชาวอุดรกรุมิทวีป*” เป็นผู้ไม่มีความทุกข์นั้นถือว่าผิดหลักธรรมปรมัตถ์หรือไม่ เพราะทางโลกียธรรมแล้วทุกสรรพสิ่งย่อมมีความทุกข์ สมเด็จพระพุทธรโฆษาจารย์จึงขยายความทูลถวายพระองค์โดยการยกนิทานชาดกเรื่อง “อูรคชาดก” (ชาดกที่สมเด็จพระพุทธรโฆษาจารย์กล่าวนี้เป็นเนื้อหาในของอรรถกถาอูรคชาดก**) ขึ้นมาอธิบาย มีใจความโดยรวมน่า ผู้ที่เจริญมรณานุสติอยู่เสมอเช่นเดียวกับครอบครัวพราหมณ์ที่ได้สูญเสียบุตรคนโตในอูรคชาดก ย่อมปราศจากซึ่งความทุกข์เรื่องการพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก ด้วยชาวอุดรกรุมิทวีปถือศีล 5 จนเป็นอุปนิสัย และไม่ยึดติดในสิ่งของใดว่าเป็นของตน แม้กระทั่งตอนขึ้นจากสระน้ำก็สามารถหยิบผ้าของใครสวมใส่ก็ได้ โดยไม่มีใครกล่าวหาว่าขโมย ฉะนั้นทุกข์จึงไม่มีในบรรดาชาวอุดรกรุมิ จากนั้นสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตรัสถามอีกว่า โลภียธรรมไม่มีทุกข์ได้อย่างไร เพราะการที่จะดับทุกข์ได้นั้นย่อมหมายถึงการบรรลुरुหัตผล สมเด็จพระพุทธรโฆษาจารย์ไม่สามารถถวายพระวิสัชนาเพราะความจำเลอะเลือนและอ้างว่าเมื่อสองวันพระก่อนท่านอาพาธ (กรมศิลปากร 2550: 5-11)

1.1.2 พระราชปฐจฉานว่าด้วยเรื่องคนเชือกกรรม

พระราชปฐจฉานี้มีความว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีพระราชโองการให้พระศรีศัคดี ถามสมเด็จพระพุทธรโฆษาจารย์กับพระธรรมไตรโลกว่า ชายคนหนึ่งเข้าไปในป่าแล้วต้องเจอภัยจากข้างและเสือ ชายผู้นั้นปลงว่าถ้าหากมีกรรมกับข้างและเสือกก็จะต้องถูกข้างและเสือทำร้าย แต่ถ้าหากไม่มีกรรมกับข้างและเสือ สัตว์นั้นก็จะไม่ทำร้าย พอชายผู้นั้นเข้าไป

* หมายถึงชาวอุดรกรุมิทวีปในคติไตรภูมิ ซึ่งเป็นทวีปที่อยู่ทิศเหนือของเขาสินธุ (เขาพระสุเมรุ) (เสถียรโกเศศ 2552: 58)

** สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้ในอรรถกถาอูรคชาดก (พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่มที่ 58 2525: 732-734)

ปะทะกับข้างและเสือ จึงถูกข้างและเสือทำร้ายจนตาย หากเป็นเช่นนี้แสดงว่าชายผู้นี้มีกรรมหรือไม่มีกรรมกับข้างและเสือกันแน่ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์จึงวิสันนาเป็นรูปแรกว่า หากจะตอบเรื่องกรรมนั้น ไม่สามารถพิจารณาได้จากชาติปัจจุบัน มันต้องพิจารณามาตั้งแต่อดีตชาติ ดังตัวอย่างที่ว่า ชายโตอย่างกล้า อย่างซื่อสัตย์ และอย่าประมาทเกินไป ต้องมีสติคอยระวัง ผู้มีความรู้ไม่สมควรสรรเสริญบุคคลเหล่านี้ ขอยกตัวอย่างพระมหาชนกได้เจรจากับนางมณีเมขลาว่า ผู้ใดเห็นพาลมฤคธาห มีอาทิคือข้างและเสือที่ดุร้ายแล้วไม่หนีทั้งยังให้สัตว์เหล่านั้นทำร้าย ชายผู้นี้ย่อมเป็นผู้หาความเพียรเพื่อให้ตนเองรอดจากอันตรายและรักษาชีวิตตนเองไว้ไม่ได้ จึงส่งผลให้ตนเองเดือดร้อนในภายหลัง พอจบวิสันนาของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์แล้ว พระธรรมไตรโลกฉายวิสันนาต่อว่า คนที่เชื่อกรรมแล้วไม่ได้พิจารณาด้วยความถูกต้อง ย่อมเป็นผู้มี “บุพพเหตุกิริ” คือเป็นผู้เข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าผิด หากไม่มีกรรมเก่าก็จะไม่มีกรรมใหม่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติมิให้ภิกษุปีนต้นไม้ แต่เมื่อมีภัยมาก็ทรงอนุญาตให้ภิกษุปีนต้นไม้หนีเพื่อรักษาชีวิตไว้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ห้ามภิกษุอยู่ในที่ที่มีสัตว์และปีศาจร้าย นั่นเอง (กรมศิลปากร 2550: 11-13)

1.1.3 พระราชปจฉาว่าด้วยเรื่องความรู้ของพระโพธิสัตว์ในชาติก่อน

พระราชปจฉานี้มีความว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงตั้งพระราชปจฉาต่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ในเรื่องความรู้ของพระโพธิสัตว์ในชาติก่อนว่า พระสมณโคดมพุทธเจ้าในครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรทรงสามารถล่วงรู้ได้หรือว่า พระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะพระเมตไตรยโพธิสัตว์ยังทรงสามารถล่วงรู้ได้เลยว่า พระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล แล้วหากพระเมตไตรยโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมนุษย์จะทรงทราบหรือไม่ว่า พระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์จึงวิสันนาด้วยการยกโสฬตตกิมหานิทาน* ขึ้นมาอธิบายว่า

* เป็นคัมภีร์ที่ประพันธ์ขึ้นโดยพระภิกษุสมัยหลังพุทธกาลคือ พระจุลพุทธโฆษะ ซึ่งกล่าวถึงเรื่องของในอดีตพระชาติของพระสมณโคดมพุทธเจ้าตั้งแต่เริ่มตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติ

เมื่อพระโพธิสัตว์มีจิตยินดีในการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็ล่วงรู้ว่าพระองค์เองต้องตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต แต่ไม่ทราบว่าจะเมื่อใดจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จะทราบต่อเมื่อได้รับคำพยากรณ์จากอดีตพระพุทธเจ้า เช่นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยาชังนามว่า “ฉัททันต์” ที่ยกขาของตนเป็นทาน แม้ว่าพระโพธิสัตว์จะอุบัติในภพของเดรัจฉานก็รู้ว่าตนต้องตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงบำเพ็ญบารมีเพื่อให้ได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล เมื่อทรงเป็นพระเวสสันดรเป็นพระชาติสุดท้ายจึงมีปัญหาญาณบารมีบริบูรณ์แล้ว จึงทราบว่าพระองค์ต้องตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล จึงบำเพ็ญทานบารมีอย่างยิ่งยวด ส่วนพระเมตไตรยโพธิสัตว์ก็เป็นเช่นเดียวกัน เมื่อทรงตั้งมั่นในพระโพธิญาณหวังปรารถนาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์จะไม่ถอยจากพระปณิธาน แม้จะต้องเผชิญกับความทุกข์ยากลำบากเพียงใดก็ตาม (กรมศิลปากร 2550: 15-18)

1.1.4 พระราชปจฉาว่าด้วยเรื่องทศญาณ

พระราชปจฉานี้มีความว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชตั้งพระราชปจฉาต่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กับพระธรรมไตรโลกในเรื่องทศญาณ (ทศพลญาณ)* พวว่าพระภิกษุทั้งสองวิเศษในประเด็นที่คล้ายกัน เพียงแต่พระธรรมไตรโลกสามารถอธิบายหลักธรรมทศพลญาณได้เป็นระบบเข้าใจกว่าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (กรมศิลปากร 2550: 18-22)

ที่เป็นนายสำเภาจนกระทั่งถึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ (นิยะดา เหล่าสุนทร 2555: 80-81)

* ทศพลญาณ หรือที่บาลีเรียกว่า “ตถาคตพลญาณ 10” คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต (พระพุทธเจ้า) 10 ประการ ที่ทำให้พระองค์สามารถบันลือสีหนาท (ตรัสด้วยเสียงอันดัง) ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง ประกอบด้วย 1 ฐานาฐานญาณ คือ รู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับขอบเขตและขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้ และแค่นั้นเพียงไร 2 กรรมวิปากญาณ คือ รู้ผลของกรรม 3 สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ คือ หยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติ (ภพภูมิ) ทั้งปวง 4 นานาธาตุญาณ คือ หยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ 5 นานาธมมุตติกญาณ คือ หยั่งรู้ธมุตติ (รู้อุปนิสัยของสัตว์ทั้งหลาย) 6 อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ คือ หยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย 7 ฆานาทีสังกิเลสชาติญาณ คือ หยั่งรู้ความเศร้าหมอง 8 ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ระลึกชาติได้ 9 จุตูปปาตญาณ คือ หยั่งรู้การเกิดและการตายของสัตว์ทั้งหลาย 10 อาสวกัวยญาณ คือ หยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย (พระพรหมคุณาภรณ์ 2553: 323-324)

1.1.5 พระราชปจฉาว่าด้วยเรื่องโพธิปักขิยธรรม

พระราชปจฉานี้มีความว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชตั้งพระราชปจฉาต่อสมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์ในเรื่องโพธิปักขิยธรรม* สมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์วิสีชนาตามหลักธรรมโพธิปักขิยธรรมโดยพระบาลี (พระไตรปิฎก) ขึ้นมาอธิบายซึ่งไม่ได้มีเนื้อหาที่น่าสนใจหรือมีทรรศนะส่วนตนสอดแทรกเลย (กรมศิลปากร 2550: 23-29)

1.1.6 พระราชปจฉาว่าด้วยเรื่องเหตุที่พระพุทธศาสนามาประดิษฐานในปัจจุบันประเทศ

พระราชปจฉานี้ไม่ปรากฏพระราชปจฉาเปิดจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเริ่มเรื่องด้วยวิสีชนาของพระภิกษุซึ่งไม่ทราบว่ารูปแรกที่กำลังวิสีชนานั้นเป็นพระภิกษุรูปใด แต่อีกรูปหนึ่งคือพระธรรมไตรโลก พระราชปจฉานี้ว่าด้วยเรื่องเหตุที่พระพุทธศาสนามาประดิษฐานในปัจจุบันประเทศ มีความดังนี้

พระภิกษุไม่ปรากฏชื่อ (สันนิษฐานว่าเป็นสมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์) วิสีชนาว่า เรื่องที่พระพุทธศาสนาจะสูญ ปฏิเวธสูญ (พระไตรปิฎกสูญหาย) ปฏิบัติสูญสิ้นไปนั้น (หาผู้เรียนมิได้) อาตมาขอไม่วิสีชนาถวาย หากศึกษาพระบาลี (พระไตรปิฎก) แม่นแล้วจึงจะวิสีชนาถวาย จะขอวิสีชนาเท่าที่ได้ดังนี้ เมื่อมหาชนบททั้ง 16 แคว้น (ชมพูทวีป) มีพระสงฆ์ผู้มีอรหัตผล และปฏิสัมภิทาญาณ ย่อมจดจำพระไตรปิฎกได้ขึ้นใจ จึงไม่มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน ดังนั้นกุลบุตรรุ่นหลังที่เข้ามาบวชในพุทธศาสนาเมื่อพระอาจารย์ดับขันธนิพพานไปแล้ว จึงไม่มีโอกาสได้ศึกษาเพราะพระไตรปิฎกสูญหายไปพร้อมกับพระอาจารย์ ส่วนผู้ที่มีสมภารและมรรคผลที่พระพุทธเจ้าทรงโปรดไว้ก็ต่างสิ้นบุญไปหมดแล้ว ฉะนั้น พุทธศาสนาจึงเสื่อมไปจากมหาชนบททั้ง 16 แคว้น แต่ด้วยว่าชนผู้สนใจและหวังมรรคผล

*โพธิปักขิยธรรม คือ ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ ธรรมที่เกี่ยวพันแก่อริยมรรคมี 37 ประการ อันประกอบด้วย สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อธิบาศ 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 และ มรรคมีองค์ 8 (พระพรหมคุณาภรณ์ 2551: 277-278)

ยังมีอยู่ในปัจจุบันประเทศ พุทธศาสนาจึงมาเจริญในปัจจุบันประเทศ เพื่อ
สงเคราะห์ผู้ที่ยินดีในคำสอนของพระพุทธเจ้า

จากนั้นพระธรรมไตรโลกวิสัยเห็นว่า พุทธศาสนาเสื่อมหายไปจาก
มัชฌิมประเทศ เพราะพระมหากษัตริย์มิได้ทรงทศพิธราชธรรม จึงทำให้
ประชาชนอพยพไปยังปัจจุบันประเทศ เมื่อมัชฌิมประเทศเสื่อมพุทธศาสนา
ถึงเพียงนี้ (ชาติอุบาสก อุบาสิกาอุปลัมภ) จึงส่งผลให้ภิกษุอพยพมายัง
ปัจจุบันประเทศด้วย การที่ภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎกมาประดิษฐานพุทธ
ศาสนาในปัจจุบันประเทศก็เท่ากับเป็นการนำพระไตรปิฎกมาประดิษฐาน
ในประเทศนี้ด้วย ยิ่งกุลบุตรชาวปัจจุบันประเทศสนใจใคร่บวชเรียน พระ
ไตรปิฎกก็ถูกสอนสืบกันต่อมา (กรมศิลปากร 2550: 29-31)

1.2 พระราชปจฉาว่าด้วยเรื่องของพระภิกษุ

พระราชปจฉาว่าด้วยเรื่องของพระภิกษุสามารถแบ่งออกได้เป็น 3
ปัญหาดังนี้

1.2.1 พระราชปจฉาว่าด้วยเรื่องการลาสิกขาบท

พระราชปจฉานี้มีความว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงตั้ง
พระราชปจฉาต่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ในเรื่องการลาสิกขาบทโดยมี
ใจความว่า เพียงผู้ปลงสิกขาบทกล่าวคำว่า “พุทฺธํ ปจฺจกฺขามิ” ถือว่าผู้นั้น
ขาดจากความเป็นภิกษุเลยหรือ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วิสัชนาถวายเป็น
การปลงสิกขาบทนั้นย่อมประกอบไปด้วยองค์ธรรม 6 ประการ คือ “(1) จิตต์
(2) เขตตณฺจ (3) กาลณฺจ (4) ปโยโค (5) ปุคฺคโล ตถา (6) ปรชานนาติ สิกฺขาย
ปจฺจกฺขานํ ฉฝงคิกํ” หมายความว่า จิตตณฺจ หรือ จิตต์ คือ จิตของผู้ปลง
สิกขาบทไม่ยินดีในภาวะของความเป็นภิกษุแล้ว เขตตณฺจ (แปลว่าแ่วน
แคว้น) คือ ผู้ปลงสิกขาบทต้องกล่าวเป็นบาลีซึ่งเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้า
ทรงอนุญาตเท่านั้น กาลณฺจ คือ ผู้ปลงสิกขาบทเป็นปัจจุบันกาล ด้วยผู้ปลง
สิกขาบทรู้ว่าขณะนั้นตนเป็นคฤหัสถ์แล้ว ปโยโค คือ ผู้ปลงสิกขาบทกล่าว
เต็มประโยค ปุคฺคโล คือ ผู้ปลงสิกขาบทในสำนักของผู้ที่เป็นมนุษย์เหมือน

กัน ประชาชน คือ ผู้ปลงสิกขาบทเข้าใจถ้อยคำปลงสิกขาบท (กรมศิลปากร 2550: 1-3)

1.2.2 พระราชปจฉาว่าด้วยเรื่องภิกษุนิทนาพระเจ้าแผ่นดิน

พระราชปจฉานี้มีความว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีพระราชโองการให้อำมาตย์นำพระราชปจฉาของพระองค์ถามต่อพระพรหมแห่งวัดปากน้ำประสบ* ในเรื่องภิกษุวิวัตวังไชยนิทนาพระเจ้าแผ่นดินโดยมีความว่า อำมาตย์ถามพระพรหมแห่งวัดปากน้ำประสบว่า พระพรหมท่านเห็นเป็นประการใดในเรื่องที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงถูกพระสงฆ์วิวัตวังไชยนิทนาว่า พระองค์รักแขกเมือง (ชาวต่างชาติ) ยิ่งกว่าข้าแผ่นดิน เป็นสิ่งสมควรหรือไม่ พระพรหมท่านจึงตอบว่า การนิทนาเช่นนี้เป็นสิ่งที่พระภิกษุไม่ควรกระทำ แต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์สดับด้วยพระองค์เองหรือที่ว่าพระภิกษุนิทนาพระองค์ อำมาตย์ตอบกลับว่า ข้าหลวงเป็นผู้กราบทูล พระพรหมท่านจึงสรุปตอบว่า ถ้าเป็นเช่นนี้แสดงว่าข้าหลวงอยากได้ยศฐานันดรศักดิ์และลาภสักการะจึงเพ็ดทูลพระองค์เช่นนี้ พวกเขาต้องการให้พระองค์กระทำอุกศลกรรมเพราะพระองค์ไม่ได้สดับด้วยพระองค์เอง (กรมศิลปากร 2550: 4-5)

1.2.3 พระราชปจฉาว่าด้วยเรื่องการห้ามกะเทยบวชในพุทธศาสนา

พระราชปจฉานี้ไม่ปรากฏพระราชปจฉาเปิดจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่กลับเริ่มเรื่องด้วยวิสัยของพระภิกษุซึ่งไม่ทราบว่ารูปแรกที่ถูกกล่าววิสัยนั้นเป็นพระภิกษุรูปใด ส่วนพระภิกษุอีกรูปหนึ่งคือพระธรรมไตรโลก พระราชปจฉานี้ว่าด้วยเรื่องการห้ามกะเทยบวชในพุทธศาสนามีความดังนี้

พระภิกษุไม่ปรากฏชื่อ (สันนิษฐานว่าเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) วิสัยในพระราชปจฉานี้ว่า เหตุที่พระพุทเจ้าทรงห้ามไม่ให้บวชกะ*

*ในคำให้การขุนหลวงหาวัดว่า พระพรหมรูปนี้เป็นพระอาจารย์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (กรมศิลปากร 2550: 4 เซึ่งอรรถที่ 2)

** อรรถกถาปัสสทกวัตตุในพระวินัยปิฎกมหารรคอธิบายความหมายของนบุงสะไว้ว่า นบุงสะ

บวช เพราะนุ่งสกะเป็นอภัพบุคคล ไม่สามารถเข้าถึงมรรคผลได้ และการเกิดเป็นนุ่งสกะเพราะมีอุปเพกขาสันตริณจิตเป็นอกุศลผล ดังนั้นจึงได้เรียกว่า วิปាកาวรณ* (วิปาคเป็นเครื่องกัน) ตั้งในพระบาลี (พระไตรปิฎก) ว่า นุ่งสกะทั้งหลายมีกิเลสหนา ทั้งกำลังกระวนกระวายเดือดร้อนด้วยกามราคะ และมีแรงปรารถนาครอบงำด้วยความรักและความใคร่ ด้วยเหตุนี้ นุ่งสกะแม้จะบวชก็จะรักษาศีลหาบไม่ได้ ดังมีปรากฏว่า มีนุ่งสกะผู้หนึ่งบวชในพุทธศาสนา ก็เข้าไปยังกลุ่มภิกษุหนุ่ม และกล่าวให้ภิกษุหนุ่มทั้งหลายทำร้ายซึ่งตน ภิกษุหนุ่มทั้งหลายจึงต่อว่าและขับไล่ นุ่งสกะออกจากสำนัก ต่อจากนั้นนุ่งสกะจึงเข้าไปยังกลุ่มสามเณรแล้วกล่าวให้สามเณรทำร้ายตน สามเณรต่างต่อว่าและขับไล่ นุ่งสกะออกไปจากสำนัก จากนั้นนุ่งสกะก็ไปยังกลุ่มควาญช้างและม้า กล่าวให้พวกควาญช้างและม้าทำร้ายตน ควาญช้างและม้าต่างต่อว่านุ่งสกะว่าเป็นถึงพุทธบุตรที่ต้องรักษาพรหมจรรย์แต่โดนถึงกระทำตนเช่นนี้ ภิกษุได้ยินดังนั้นจึงนำความไปทูลพระพุทธเจ้าให้พระองค์ออกพุทธบัญญัติห้าม นุ่งสกะบวช และด้วยจิตของนุ่งสกะประกอบด้วยราคะ โทสะ โมหะ และอวิชชา มักชอบกระทำอกุศลกรรมโดยเป็นสันดาน จึงต้องไปเกิดในอบายภูมิทั้ง 4

จากนั้นพระธรรมไตรโลกวิสัยนำเรื่องนี้ต่อว่า ด้วยมนุษย์ทั้งหลายมีไตรเหตุปฏิสนธิ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะเกิดขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิจิต ถ้าจะบวชในพระพุทธศาสนา จะสามารถได้ฉานและมรรคผล แต่ถ้าหากเป็นทุเหตุปฏิสนธิ คือ อโลภะ อโทสะ เกิดขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิจิต แม้จะบวชภาวนาก็ไม่ได้ฉานและมรรคผล เป็นเช่นนี้เพราะหาไม่มีปัญญาเกิดขึ้น

เป็น 1 ในฉันทะทั้ง 5 ประเภท โดยนุ่งสกะเป็นฉันทะที่เกิดมาแล้วไม่มีเพศ ไม่มีภรรยา ตั้งแต่เกิด (ไม่มีอวัยวะบ่งบอกอย่างแน่ชัดว่าเป็นเพศชายหรือเพศหญิง) (พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่มที่ 4 2525: 309-310)

* เป็นหนึ่งในองค์ธรรมของผู้ที่ไม่สามารถบรรลุมรรคผลได้ ซึ่งมีปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา-บุคคลบัญญัติว่า “บุคคลที่ประกอบด้วย กัมมวารณ กิเลสวารณ วิปាកวารณ ไม่มีศรัทธา ไม่มีฉันทะ มีปัญญาทรม โง่เขลา เป็นผู้ไม่ควรหยั่งลงสู่นิยามที่ถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย บุคคลเหล่านี้เรียกว่า อภัพพาคมนบุคคล คือ บุคคลผู้ไม่ควรแก่การบรรลุมรรคผล” (พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่มที่ 79 2525: 206)

ในขณะที่ปฏิสนธิจิต ผู้เป็นไตรเหตุปฏิสนธิและทุเหตุปฏิสนธินั้น พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้บวชเพราะไม่มีเศษอกุศลกรรมมา ส่วนนปุงสกะเป็นอเหตุปฏิสนธิคือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ไม่ได้เกิดแต่ปฏิสนธิจิต จึงว่าเป็นอเหตุปฏิสนธิ พระพุทธเจ้าจึงมีทรงอนุญาตให้บวชด้วยมีโทษและมีเศษอกุศลกรรมมาด้วย เหมือนกรณีที่พระพุทธเจ้าไม่อนุญาตให้นาคบวชนอกจากนาคเป็นอเหตุปฏิสนธิเช่นกัน นปุงสกะมีราคะตัณหาจึงส่งผลให้มีใคร่ในกามคุณ (กรมศิลปากร 2550: 31-34)

2. สมเด็จพระนารายณ์มหาราชกับพระราชปূจณาเกี่ยวกับสถานการณ์บ้านเมือง: กรณีเรื่องแขกเมือง

พระราชปূจณานี้มีความว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีพระราชโองการให้นายสิทธิ์ธำมพระพรหมแห่งวัดปากน้ำประสพเรื่องแขกเมืองว่า ในเวลานี้แขกเมือง (ชาวต่างชาติ) เข้ามาเป็นจำนวนมาก พระพรหมท่านมีความเห็นในเรื่องนี้อย่างไรบ้าง พระพรหมตอบว่า เราอยู่มาสามแผ่นดินแล้วไม่เคยได้ยินเลยว่า มีแขกเมืองเข้ามามากเช่นนี้ และแขกเมืองเข้ามามากมาย เช่นนี้ก็เพราะพระบารมีของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นายสิทธิ์ธำมต่อว่า แขกเมืองได้ทูลต่อพระเจ้าอยู่หัวว่า แขกเมืองจะเข้ามาอีกมากกว่านี้ ฉะนั้นพระเจ้าอยู่หัวจึงให้มาถามพระคุณเจ้าว่า หากแขกเมืองเข้ามาอีกมาก พระคุณเจ้าเห็นเป็นประการใด พระพรหมท่านตอบว่า พระองค์ทรงทราบอยู่ในพระทัยทุกประการ จากนั้นนายสิทธิ์ธำมนำวิสัยของพระพรหมแห่งวัดปากน้ำประสพทูลต่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระองค์ทรงพระสรวลแล้วตรัสว่า พระมหาพรหมท่านนี้ว่าจาหลักแหลมและรู้หลักการ ช่างเสียดายที่ท่านชราภาพมากแล้ว หากยังหนุ่มกว่านี้เราคงได้อาศัยพระคุณเจ้าเป็นที่ปรึกษาหารือกิจการต่างๆ ได้ในภายภาคหน้า (กรมศิลปากร 2550: 13-14)

3. วิเคราะห์วิสัยในพระราชปূจณาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

พระราชปจฺฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนอกจากจะเป็นหลักฐานให้เห็นถึงความสนพระทัยของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา พระองค์หนึ่งที่มีต่อพุทธศาสนาและสถานการณ์ทางการเมืองแล้ว สิ่งที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่งคือวิสัยทัศน์ของพระภิกษุ จึงนำไปสู่การวิเคราะห์วิสัยทัศน์ที่มีปัญหา โดยพบว่าทั้งหมด 6 เรื่อง* จึงสมควรอธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจในวิสัยทัศน์ของพระภิกษุยิ่งขึ้น

3.1 วิสัยทัศน์เรื่องที่ว่าด้วยชาวอูตรกฐทวีป**มิได้เป็นทุกข์

ปัญหาของวิสัยทัศน์ข้อนี้มาจากพระราชปจฺฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ว่า “ชาวอูตรกฐทวีปเป็นผู้ไม่มีความทุกข์นั้นย่อมผิดหลักธรรมปรมาตฺถหรือไม่ว่า เพราะทางโลกียธรรมแล้วย่อมมีผู้ที่มีความทุกข์” พระราชปจฺฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงสงสัยเรื่องคติความเชื่อในไตรภูมิหรือวรรณคดีพุทธศาสนาประเภทคัมภีร์โลกศาสตร์และจักรวาลวิทยา*** ว่าเมื่อทุกสรรพสิ่งล้วนมีความทุกข์ และไม่มีสิ่งใดหนีพ้นจากกฎแห่งไตรลักษณ์**** ทำไมชาวอูตรกฐทวีปจึงไม่มีความทุกข์ ซึ่งมี ซึ่งท่านยกตัวอย่างครอบครัวพราหมณ์ที่ยอมรับในการตายของบุตรชายได้ เพราะกระทำมรณานุสสติภาวนาอยู่เสมอ กับอธิบายลักษณะของชาวอูตรกฐทวีปตามข้อมูลในคัมภีร์โลกศาสตร์ว่า ชาวอูตรกฐทวีปไม่ยึดติดในของของตน ถือศีล 5 เป็นอุปนิสัย ความทุกข์จึงไม่มีแก่ชาวอูตรกฐทวีปซึ่งวิสัยทัศน์นี้ไม่เป็นที่พอพระทัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เนื่องจาก

* การศึกษาในส่วนนี้จะไม่วิเคราะห์พระราชปจฺฉาที่ว่าด้วยเรื่องทศญาณ โภธิปักขิยธรรม และการลาสิกขาบท เนื่องจากวิสัยทัศน์ในพระราชปจฺฉาทั้ง 3 ปัญหาที่มีความสมเหตุสมผล และเป็นการเสนอข้อมูลที่ตรงตามพระไตรปิฎกอันเป็นข้อมูลปฐมภูมิ

** ขออนุญาตใช้คำว่า “อูตรกฐทวีป” เพราะเป็นคำที่ปัจจุบันนิยมใช้มากกว่าคำว่า “อูตรกฐ”

*** คัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับโลกและจักรวาลในคัมภีร์พุทธศาสนา

**** ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะสาม อากาโรที่เป็นเครื่องหมายให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นๆ ประการ ได้แก่ 1 อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง 2 ทุกขตา ความเป็นทุกข์หรือความเป็นของคงทนอยู่ไม่ได้ และ 3 อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน (พระพรหมคุณาภรณ์ 2551: 119-120)

พระองค์ทรงแลเห็นว่า ทุกสรรพสิ่งไม่มีสิ่งใดรอดพ้นจากความทุกข์ได้ แต่ การดำรงชีวิตของชาวอูตตรกुरुทวีปจึงมีความขัดแย้งกับพุทธธรรม แต่เอา ตามข้อเท็จจริง ข้อมูลชาวอูตตรกुरुทวีปไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎก แต่กลับ มีปรากฏในคัมภีร์โลกศาสตร์หลังสมัยพุทธกาลเป็นส่วนมาก อาทิเช่น คัมภีร์ พระโลกสันฐาน คัมภีร์สารัตถสังคหะ คัมภีร์พระโลกสันฐานบัญญัติ คัมภีร์ พระจักรวาททีปนี ฯลฯ (นิยะดา เหล่าสุนทร 2555: 51-75) จากพระราช ปุจฉานี้ส่งผลให้เกิดการตั้งคำถามขึ้นตามมาว่า ทำไมพุทธศาสนาจึงสร้าง ความเชื่อหรือตำนานเรื่องอูตตรกुरुทวีปขึ้นมาเพื่อแย้งกับพุทธธรรมว่าด้วย เรื่องของความทุกข์ เพราะหากมีอูตตรกुरुทวีปตามข้อมูลในคัมภีร์ประเภท โลกศาสตร์จริง แสดงว่ายังมีบางสิ่งที่ไม่มีความทุกข์ ดังนั้นจึงกล่าวไม่ได้ว่า ทุกสรรพสิ่งล้วนมีความทุกข์

ทว่าคัมภีร์โลกศาสตร์ในเนื้อหาคติเรื่อง “มหาทวีปทั้ง 4”^{*} ยังมีทวีป อีกสองชื่อว่า “อมรโคยานทวีป” และ “บุพวิเทหทวีป” เป็นทวีปที่ไม่มี ความทุกข์เช่นเดียวกับอูตตรกुरुทวีป จึงมีเพียงชมพูทวีปเท่านั้นที่ปรากฏความทุกข์ ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้พระโภธิสัตว์และพระพุทธเจ้าล้วนอุบัติขึ้นในชมพูทวีป เพื่อขจัดความทุกข์ของเวไนยสัตว์ เรื่องคติมหาทวีปทั้ง 4 นี้จึงสร้างขึ้น มาเพื่ออธิบายและส่งเสริมสถานที่อุบัติของพระโภธิสัตว์และพระพุทธเจ้าทั้ง หลายนั่นเอง

3.2 วิสัยนาเรื่องที่ว่าด้วยคนเชือกกรรม

ปัญหาของวิสัยนาเรื่องนี้มาจากพระราชปุจฉาแห่งสมเด็จพระ นารายณ์มหาราชที่ว่า “ชายคนหนึ่งเข้าไปในป่าแล้วประสบภัยจากช้าง และเสือ ชายผู้นั้นปลงว่า ถ้าหากมีกรรมกับช้างและเสือก็จะถูกช้างและเสือ ทำร้าย แต่ถ้าไม่มีกรรมกับช้างและเสือ สัตว์ทั้งสองก็จะไม่ทำร้ายตน พอ ชายผู้นั้นเข้าไปปะทะกับช้างและเสือ จึงถูกช้างและเสือทำร้ายจนตาย เมื่อ เป็นเช่นนี้แสดงว่า ชายผู้นี้มีกรรมหรือไม่มีกรรมกับช้างและเสือ” พระราช

^{*} ประกอบด้วยอูตตรกुरुทวีป อมรโคยานทวีป บุพวิเทหทวีป และชมพูทวีป

ปจฺจนาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีความสนพระทัยในเรื่องของกฎแห่งกรรม โดยยกเรื่องของผู้ชายคนหนึ่งเข้าป่าแล้วเผชิญภัยจากช้างและเสือ ชายผู้นี้เชื่อว่าตนเองไม่ได้ทำกรรมไว้ ช้างและเสือจะไม่ทำร้ายตนอย่างแน่นอน แต่กลับไม่เป็นเช่นนั้น ปรากฏว่าชายผู้นั้นกลับจบชีวิตลงด้วยการถูกช้างและเสือทำร้าย หากเป็นเช่นนี้จะสามารถตัดสินได้หรือไม่ว่า ชายคนนี้มีกรรมหรือไม่มีกรรมกับสัตว์ทั้งสอง ถ้ามองพระราชปจฺจนาข้อนี้เพียงผิวเผินจะดูเป็นเรื่องธรรมดา แต่ก็เป็นการวิเศษที่น่าที่ยากเช่นกัน วิเศษของพระภิกษุทั้งสองสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

สมเด็จพระพุฒาจารย์วิเศษฯ ไขทางเรื่องของการเอาตัวรอด โดยยกคำตรัสของพระมหาชนกในมหาชนกชาดกมาเป็นกรณีตัวอย่าง เป็นต้น ส่วนวิเศษของพระธรรมไตรโลกพอมีการอธิบายถึงเรื่องของกฎแห่งกรรมเล็กน้อยว่า กรรมนั้นต้องมีเหตุปัจจัยมาจากกรรมเริ่มต้นหรือที่เรียกว่า “กรรมเก่า” หากไม่มีกรรมเก่าก็จะมีกรรมใหม่ วิเศษฯ ในข้อนี้ของพระธรรมไตรโลกยังไม่ทำให้พระราชปจฺจนาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกระจ่างชัด แล้วยังวนเข้าไปในประเด็นเดียวกับสมเด็จพระพุฒาจารย์ที่ว่าเรื่องของ การเอาตัวรอด โดยยกว่าพระพุทเจ้ามีพุทธานุญาตอนุญาตให้ภิกษุสามารถปิ่นต้นไม้หนึ่ได้ในยามที่เผชิญกับภัยอันตราย แต่ประเด็นสำคัญของพระราชปจฺจนาในข้อนี้คือ เหตุที่สัตว์ทำร้ายชายผู้นั้นตายนั้นเป็นเพราะเรื่องของกฎแห่งกรรมหรือไม่ ด้วยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเปรยว่า ชายผู้นี้เชื่อว่าตนเองไม่ได้สร้างกรรมต่อสัตว์ร้ายทั้งสอง สัตว์ร้ายทั้งสองจึงไม่ควรทำร้ายชายผู้นี้ แต่เรื่องกฎแห่งกรรมเป็นเรื่องของเหตุและผล ดังคำที่ว่า หวานเมล็ดพันธุ์ใดไว้อยมได้พืชพันธุ์นั้น การที่สัตว์ป่าทำร้ายชายผู้นี้จนตายเป็นเพราะชายผู้นี้เคยทำกรรมต่อสัตว์ทั้งสองนี้มาก่อนในอดีตชาติ ดังมีปรากฏในพระไตรปิฎกคือ “นารทกัสสปชาดก*”

พระนางรุจิผู้เป็นพระธิดาแห่งพระเจ้าอังคิตราชทรงเล่าเรื่องกฎแห่งกรรมโดยยกอดีตชาติของพระนางถวายแด่พระบิดาว่า ครั้งหนึ่งพระนาง

---

* เป็นชาดกลำดับที่ 8 ในทศชาดก หรือที่ชาวพุทธไทยรู้จักกันในชื่อว่า “พระเจ้าสิบชาติ”

เกิดเป็นบุตรชายช่างทอง ได้ลอบเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น หลังจากตายก็
มาเกิดเป็นบุตรชายคหบดีคบแต่กัลยาณมิตรประกอบแต่บุญกุศลชาติต่อ
มาเกิดเป็นลิงถูกพ้อของตนก็ดูลูกอัมพะขาด เพราะไม่ยอมให้มายุ่งกับนาง
ลิงที่เป็นบริวารของตน จากนั้นเศษกรรมในชาติที่เป็นบุตรชายช่างทองส่งผล
ให้เกิดเป็นลาและวัวแบกสัมภาระและทำงานหนักตลอดชีวิต ชาติต่อมาเกิด
เป็นบัณฑิต พอสืบบุญก็อุบัติเป็นเทพธิดาสวยผลบุญจากชาติที่เป็นบุตร
ชายคหบดี เป็นต้น (พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่
28 2539: 377)

เรื่องกรรมที่ยกมานี้เป็นหลักฐานยืนยันได้ว่า พุทธศาสนาเชื่อว่าทุก
ผลย่อมมีเหตุ ดังนั้นเรื่องกรรมของชายผู้นี้จึงอธิบายได้ด้วยทฤษฎีเรื่อง
กรรมในผลข้ามภพข้ามชาติ หากนำเรื่องกรรมให้ผลข้ามภพข้ามชาติมา
อธิบาย พอจะสร้างความเข้าใจได้มากกว่าวิสัยของสมเด็จพระพุทธโฆษา
จารย์ แต่วิสัยของพระธรรมไตรโลกยังมีความสอดคล้องคือ พระธรรม
ไตรโลกอ้างเรื่องผลที่เกิดขึ้นล้วนมาจากกรรมเก่า ซึ่งก็คือเรื่องของกรรมให้
ผลข้ามภพข้ามชาตินั่นเอง แต่เมื่อพิจารณาวิสัยของสมเด็จพระพุทธโฆษา
จารย์อย่างถี่ถ้วนแล้ว สามารถอธิบายเรื่องกรรมกับการรักษาตัวให้รอดจาก
ภัยอันตรายได้ว่า คำว่า “กรรม” คือ “การกระทำ” บางทีการกระทำบาง
อย่างของชายผู้นี้อาจเป็นต้นเหตุที่ทำให้สัตว์ทั้งสองทำร้ายจนตายก็เป็นได้
เช่น การเคลื่อนไหวตัวจนทำให้สัตว์ทั้งสองกลัว จึงต้องทำการป้องกันตัว
เองตามสัญชาตญาณ ด้วยการจู่โจมทำร้ายชายผู้นั้นจนถึงแก่ความตาย หรือ
มองในอีกแง่มุมหนึ่งว่า การกระทำ (กรรม) สามารถช่วยให้ชายผู้นี้รอดจาก
ภัยของสัตว์ทั้งสองได้ เช่น การปีนขึ้นต้นไม้ดังมีปรากฏในพุทธบัญญัติ การที่
พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายหนีภัยจากสัตว์ร้ายและปีศาจด้วย
การปีนต้นไม้ นั่น แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงยกย่องการรักษาชีวิตของ
ตนให้รอดจากอันตรายเป็นเรื่องสำคัญ หรืออย่างที่ปรากฏในคำตรัสของพระ
มหาชนกถึงเรื่องการรักษาตัวรอดให้พ้นภัยนั้นเป็นสิ่งที่ตนนั้นเอง

3.3 วิสัชนาเรื่องที่ว่าด้วยความรู้ของพระโพธิสัตว์ในชาติก่อน

ปัญหาของวิสัชนาเรื่องนี้มาจากพระราชปุจฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ว่า “เมื่อครั้งพระสมณโคดมพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรสามารถรู้หรือไม่ว่าพระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า เพราะพระเมตไตรโยโพธิสัตว์ซึ่งสถิตบนสวรรค์ชั้นดุสิตยังสามารถล่วงรู้ว่าพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า และหากพระเมตไตรโยโพธิสัตว์ลงมาเสวยพระชาติเป็นมนุษย์แล้วจะทรงรู้ใหม่ว่าพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า” สรุปลือพระราชปุจฉาของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชข้อนี้กำลังจะถามว่า พระโพธิสัตว์สามารถล่วงรู้ว่าพระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าได้หรือไม่ สมเด็จพระพุทธรโฆษาจารย์วิสัชนาว่า พระเมตไตรโยโพธิสัตว์และพระเวสสันดรโพธิสัตว์ (พระสมณโคดมพุทธเจ้า) สามารถล่วงรู้ว่า พระองค์เองจะตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า ซึ่งประเด็นนี้ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก วิสัชนาของสมเด็จพระพุทธรโฆษาจารย์มาจากอิทธิพลของอรรถกถาเวสสันดรชาดก โดยที่จริงแล้ว เมื่อศึกษาเวสสันดรชาดกในพระไตรปิฎกจะพบว่า ก็มีพรรณนาที่เสนอว่า พระเวสสันดรโพธิสัตว์ทรงทราบว่าพระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคต ดังในตอนที่พระเวสสันดรโพธิสัตว์ตรัสต่อสองกุมารที่กำลังซ่อนอยู่ในสระบัวว่า ลูกทั้งสองจงช่วยให้บารมีของพ่อบริบูรณ์ จงทำตามคำขอของพ่อ ขอจงเป็นตุจเรือที่ไม่หวั่นไหวต่อกระแสน้ำ (พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 28 2539: 511-512) แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรโพธิสัตว์เข้าพระทัยว่า พระองค์ทรงต้องสร้างบารมีให้สมบูรณ์เพื่อสัมโพธิญาณ (ญาณที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า) กับคัมภีร์พระมาลัยสูตร* ซึ่งเป็นเรื่องราวที่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกหากจะมีในพระไตรปิฎกคือ เหตุการณ์ที่พระมาลัยเข้าเฝ้าพระศรีอารีย์ (พระเมตไตรโยโพธิสัตว์) แล้วพระองค์แจ้งถึงการลงไปตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าในยุคของพระองค์ หรือแม่

* พระมาลัยสูตร เป็นพระสูตรนอกพระไตรปิฎก เล่าเรื่องราวในลักษณะนิทานธรรม ประกอบด้วยเรื่องราวบุญญาภินิหารของพระมาลัยที่นำติดตาม เป็นพระที่มีฤทธิ์และญาณอันสูงสุด สามารถเดินทางไปสวรรค์ รวมทั้งยมโลก ได้ด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ ทั้งยังนำสารจากสัตว์นรก เทวดา และพระศรีอารีย์ (พระเมตไตรโยโพธิสัตว์) กลับมาแจ้งต่อชาวโลกอีกด้วย (เดนมดาว ศิลปานนท์ 2553: 6-7)

กระทั่งเรื่องพระยาช้างฉัททันต์ในฉัททันตชาดกที่มอบนางของตนให้แก่นายพรานนั้น ไม่ใช่เพราะไม่รักนางของตน แต่รักในความเป็นพระพุทธเจ้า (การได้บรรลุสัมโพธิญาณ) มากกว่าจึงยอมสละได้ (พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่มที่ 61 2536: 401) เป็นข้อมูลที่มาจากรรรถกถาฉัททันตชาดก ดั่งนั้นสรุปว่า พระเวสสันดรโพธิสัตว์ทรงทราบว่าพระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจริง แต่ในข้อมูลของพระเมตไตรยโพธิสัตว์ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสงสัยนั้นไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎก แต่มาปรากฏในคัมภีร์มัลลยสูตรแทน รวมการยกตัวอย่างเรื่องพระยาช้างฉัททันต์ก็เป็นเรื่องในอรรถกถาฉัททันตชาดก แต่อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนายืนยันว่าพระโพธิสัตว์รู้ว่าพระองค์จะต้องตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า คือ เวสสันดรชาดก

3.4 วิสัชนาเรื่องที่ว่าด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนามาประดิษฐานในปัจจุบันประเทศไทย

ปัญหาของวิสัชนานี้มาจากพระราชปวงษาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ว่า “พุทธศาสนาประดิษฐานในปัจจุบันประเทศไทยได้เช่นไร” พระราชปวงษาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีความสนพระทัยในเรื่องของการมาสถาปนาพุทธศาสนาในดินแดนปัจจุบันประเทศไทย (ดินแดนชายแดนชมพูทวีป) พอสรุปใจความของวิสัชนานี้ได้ว่า พระภิกษุผู้ไร้นาม (สันนิษฐานว่าเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) วิสัชนาว่า เมื่อพระผู้ทรงพระไตรปิฎกล้วนเป็นพระอรหันต์จึงไม่ได้บันทึกลงพระไตรปิฎกไว้ในใบลาน พอพระอาจารย์เหล่านี้ละสังขารไปจึงส่งผลให้พระไตรปิฎกสูญหายไปด้วย พุทธศาสนาจึงสาบสูญไปจากชมพูทวีป และเนื่องด้วยในปัจจุบันประเทศไทยพอมิผู้ที่สนใจในรสพระธรรมอยู่บ้าง พุทธศาสนาจึงมาเจริญในปัจจุบันประเทศไทย ส่วนวิสัชนาของพระธรรมไตรโลกกว่า เป็นเพราะพระมหากษัตริย์ไม่ทรงทศพิธราชธรรม ประชาชนพากันอพยพไปยังปัจจุบันประเทศไทย จึงส่งผลให้พระภิกษุอพยพไปด้วย พุทธศาสนาจึงมาเจริญขึ้นในประเทศชายแดนชมพูทวีป

หากนำวิสัชนาของพระภิกษุทั้งสองมาศึกษาหาข้อเท็จจริงด้วยหลัก

ฐานในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา คงเป็นไปได้ยาก เพราะการขยายพุทธศาสนา ไปยังชายแดนชมพูทวีปนั้นเป็นเหตุการณ์หลังสมัยพุทธกาลซึ่งไม่มีปรากฏใน พระไตรปิฎก ดังที่พระภิกษุผู้ใ้รนามกล่าวว่า “ตามแต่อาตมาภาพพิจารณา ด้วยปัญญา” (กรมศิลปากร 2550: 29) แสดงว่าท่านประมวลคำตอบขึ้น มาจากความรู้เท่าที่ท่านมีกลั่นจนเป็นวิสัยชน รวมทั้งวิสัยชนของพระธรรม ไตรโลกก็เป็นไปในลักษณะเดียวกันคือ เป็นการคาดการณ์จากความเห็น ส่วนตัว เมื่อวิเคราะห์วิสัยชนของพระภิกษุผู้ใ้รนามพบว่า ท่านเชื่อว่าการ ที่พุทธศาสนาสาบสูญไปจากมัชฌิมประเทศเพราะไม่ได้บันทึกคำสอนของ พระพุทธเจ้าไว้ ส่วนปัจจุบันประเทศมีผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนาจึงทำให้ พุทธศาสนาเจริญในดินแดนบริเวณแถบนั้น ส่วนพระธรรมไตรโลกเสนอว่า มีสาเหตุจากพระมหากษัตริย์ไม่ทรงทศพิธราชธรรม ประชาชนจึงอพยพ ไปยังปัจจุบันประเทศพร้อมด้วยพระภิกษุ ส่งผลให้พุทธศาสนาเจริญยัง ปัจจุบันประเทศ

3.5 วิสัยชนเรื่องที่ว่าด้วยเหตุที่ห้ามมิให้กระเทย*บวชในพุทธ ศาสนา

ปัญหาของวิสัยชนนี้มาจากพระราชปุจฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์ มหาราชที่ว่า “ทำไมจึงห้ามกระเทยบวชในพุทธศาสนา” พระราชปุจฉา ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีความ พระสนพระทัยในเรื่องการห้ามกระเทยบวชในพุทธศาสนา วิสัยชนของ พระภิกษุมีความคลาดเคลื่อนไปจากพระวินัยปิฎก และต้องขออธิบายเรื่อง ของคำว่า “กระเทย” ในที่นี้มีความหมายไม่ตรงกับกระเทยที่เข้าใจกันใน ปัจจุบัน พระภิกษุทั้งสองวิสัยชนตรงกันว่า “นปุงสกะ” (คนที่ไม่มื่อวัยวะ เพศบอกชัดว่าเป็นชายหรือหญิง) ห้ามบวชในพุทธศาสนา แต่ไม่ได้หมายถึง ชายที่มีอุปนิสัยเป็นผู้หญิงหรือชายรักชายเหมือนอย่างในปัจจุบัน หาก พิจารณาย้อนไปในพระวินัยปิฎกก็มีพุทธบัญญัติห้ามบัณเฑาะก์**บวช

* ขออนุญาตใช้คำว่า “กระเทย” ซึ่งเป็นศัพท์นิยมในปัจจุบัน ถึงแม้ในพระราชปุจฉาจะใช้ว่า “กะเทย” ก็ตาม

** ขออนุญาตใช้คำว่า “บัณเฑาะก์” ตามที่ปรากฏพระวินัยปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในพุทธศาสนา (พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 4 2539: 173-174) พระวินัยปิฎกมีได้อธิบายชัดเจนว่า บัณเฑาะก์มีลักษณะเช่นไร จนกระทั่งอรรถกถาพระวินัยปิฎกคือคัมภีร์ที่เกิดหลังสังคายนาพระไตรปิฎกได้อธิบายลักษณะของบัณเฑาะก์ไว้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น แต่ก็ไม่แน่ชัดว่าจะตรงกับความเข้าใจในสมัยพุทธกาลหรือไม่ และอีกอย่างสังเกตได้ว่าในวิสัยนาจะใช้คำว่า “นปุงสกะ” หมายถึงบุคคลที่มีเพศไม่ชัดเจนว่าเป็นชายหรือหญิงในเชิงกายภาพ ส่วนในพระวินัยปิฎกจะใช้คำว่า “บัณเฑาะก์” ปัญหาคือวิสัยนาของพระภิกษุทั้งสองไม่ตรงกับพระวินัยปิฎก แต่มีความตรงกับทรรณะทางคัมภีร์อรรถกถาและมีความเป็นไปได้ว่าคัมภีร์อรรถกถาอธิบายไม่ตรงกับพระวินัยปิฎกซึ่งในประเด็นนี้ยังคงต้องถกเถียงและศึกษาเพิ่มเติมในโอกาสต่อไป

3.6 วิสัยนาเรื่องที่ว่าด้วยภิกษุนิทานพระเจ้าแผ่นดิน

พระพรหมแห่งวัดปากน้ำประสบวิสัยนาอธิบายพระราชาพจณาเรื่องนี้ว่า การที่ภิกษุนิทานพระเจ้าแผ่นดินเป็นเรื่องไม่สมควร การวิสัยนาของพระพรหมจึงนำไปสู่การค้นคว้าว่าเรื่องนี้มีปรากฏในพระวินัยปิฎกหรือไม่ ผลคือไม่พบข้อบัญญัติที่ว่าห้ามภิกษุนิทานพระเจ้าแผ่นดิน จะมีเพียงแต่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ในอรณวิกังคสูตรว่า การนิทานหรือการพูดลับหลังนั้นถ้าไม่เป็นความจริงและไม่สร้างประโยชน์ก็ไม่สมควรที่จะพูดต่อผู้ใด หรือถ้าเป็นเรื่องจริงแต่ไม่สร้างประโยชน์ก็ไม่สมควรที่จะพูดต่อผู้ใดเช่นกัน (พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 14 2539: 396) แสดงว่าพระพรหมแห่งวัดปากน้ำประสบเห็นด้วยกับพุทธธรรมนี้จึงวิสัยนาไปเช่นนั้นว่า ภิกษุไม่สมควรนิทานลับหลังเรื่องพระเจ้าแผ่นดิน แต่สิ่งที่ได้จากวิสัยนาของพระพรหมแห่งวัดปากน้ำประสบในครั้งนี้คือ เรื่องการไตร่ตรองและพิจารณาในสิ่งที่ผู้อื่นมาบอก ก่อนที่จะตัดสินใจเชื่อนั้นควรหาหลักฐานให้ได้เสียก่อน ดังที่ปรากฏใน “เกสปุตตสูตร” หรือที่รู้จักกันในชื่อพระสูตร

ถึงแม้ว่าในพระราชาพจณาจะใช้คำว่า “นปุงสกะ” ก็ตาม

ว่า “กาลามสูตร” มีข้อธรรมหนึ่งที่ตรงกับพระศนะของพระพรหมแห่งวัดปากน้ำประสบเทศน์ถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า การไตร่ตรองก่อนที่จะเชื่ออะไรด้วยปัญญา ไม่สมควรปลงใจเชื่อ ด้วยการได้ยินได้ฟังกันมา (พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 20 2539: 257) เนื่องจากต้นเหตุของพระราชปจฉาในข้อนี้มาจากข้าหลวงทูลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า พระภิกษุวัดวังไชยนิินทาพระองค์ พระพรหมท่านไม่ยอมให้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระพิโรธพระภิกษุวัดวังไชยเนื่องมาจากเรื่องที่พระองค์ไม่ได้สดับด้วยพระองค์เองโดยตรงแล้วยังหาหลักฐานไม่ได้ จึงสรุปว่าวิสัยนาเรื่องพระภิกษุนิินทาพระเจ้าแผ่นดินไม่ใช่สิ่งที่ผิดต่อพระวินัย แต่อย่างไรก็ตามพระพุทธเจ้าทรงมีพระศนะออกต่อการนิินทาว่าเป็นสิ่งที่ไม่สมควรกระทำเป็นอย่างยิ่ง

บทสรุป

พระราชปจฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นหลักฐานหนึ่งที่ทำให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์มีความสนพระทัยศึกษาพุทธศาสนา ด้วยการตั้งพระราชปจฉาต่อพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่ (ดังปรากฏในพระราชปจฉาที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงตั้งพระราชปจฉาต่อสมเด็จพระพุฒาจารย์ พระธรรมไตรโลก พระพรหมแห่งวัดปากน้ำประสบ และภิกษุผู้ไม่ปรากฏนาม) เพื่อให้พระภิกษุอธิบายให้เกิดความกระจ่าง การศึกษาพบว่า บางวิสัยนาพระภิกษุตอบไม่สอดคล้องกับพระไตรปิฎกอันเป็นพุทธพจน์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งควรยึดเป็นสำคัญมากกว่าคัมภีร์พุทธศาสนาเรื่องอื่น เช่น คัมภีร์อรรถกถาพระวินัย อรรถกถาชาดกต่างๆ คัมภีร์พระมาลัยสูตร เป็นต้น ทั้งนี้พระราชปจฉาแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการวิสัยนาของพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่แล้ว ยังแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงสังเกตในความขัดแย้งระหว่างพุทธธรรมกับความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น เรื่องความทุกข์ไม่มีในอูตตรกฐทวีป ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าศึกษาเพื่อหาคำตอบว่า พุทธศาสนามีพระศนะที่ว่า ทุกสรรพสิ่ง

ล้วนมีความทุกข์ ฉะนั้นทำไมชาวอุตรกुरुทวีปจึงไม่มีความทุกข์ ประเด็นนี้มีความขัดแย้งกับความเชื่อกระแสหลักของพุทธศาสนาอย่างชัดเจน นอกจากพระราชปุจฉาจะเป็นวรรณคดีไทยพุทธศาสนาที่ให้ความรู้เกี่ยวกับพุทธธรรมและความรู้ในพุทธศาสนาเรื่องอื่นแล้ว ยังเป็นแหล่งข้อมูลสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาได้อีกด้วย ดังมีปรากฏคือ กรณีพระราชปุจฉาว่าด้วยเรื่องแขกเมือง เป็นต้น

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร, 2550. **ประชุมพระราชปฐจา เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, 2549. **วรรณคดี รวมบทความวิจัยและบทความวิชาการภาษาไทยและวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เด่นดาว ศิลปานนท์, 2553. **แกะรอยพระมาลัย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มิวเซียม.
- นิยะดา เหล่าสุนทร, 2555. **ไตรภูมิโลกวินิจยยกถา ส่วนวนที่ 1**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ลายคำ.
- พระญาติไทย, 2554. **ไตรภูมิพระร่วง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร.
- พระพรหมคุณาภรณ์, 2551. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ 1)**. พิมพ์ครั้งที่ 12. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พัฒน์ เพ็งผลา, 2549. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. พิมพ์ครั้งที่ 6 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พิสิทธิ์ กอบบุญ, 2548. **ปฐจา-วิธาน : กลวิธีวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 4, 14, 20, 27 และ 28**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525. **พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่มที่ 4, 58 และ 61**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.